

УДК 316.3

Ю. О. Ільчук

СПЕЦИФІКА СОЛІДАРНОСТІ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: НА ПРИКЛАДІ МАЙДАНУ

У статті розглянуто проблему солідаризації в кризових ситуаціях на прикладі Майдану. Показано дієвість основних теоретичних підходів до осмислення солідарності, вироблених в конфліктологічній соціологічній традиції, для аналізу сучасного українського суспільства. На основі аналізу емпіричних даних виокремлено ключові мотиви солідарності як всередині спільноти Майдану, так і солідарності з Майданом населення Києва та країни в цілому.

Ключові слова: солідарність, солідаризація, кризова ситуація, конфлікт.

Постановка проблеми. В умовах суспільно-політичних змін, соціальної аномії, частоті зміни влади та не сформованості громадянського суспільства в Україні особливої уваги набуває дослідження феномену солідарності в сучасних умовах. Попри значну соціологічну традицію дослідження соціальної солідарності (Г. Спенсером, Ф. Тьонісом, Е. Дюркгеймом, П. Сорокіним, Т. Парсонсом тощо) в сучасній українській соціології бракує праць, присвячених аналізу специфіки консолідації та солідаризації в суспільстві, коли солідаризуючі вчинки та дії супроводжують ситуації зіткнення інтересів і виникнення конфліктів. Це значною мірою ускладнює осмислення суспільних трансформацій в сучасному українському суспільстві. На нашу думку, забезпеченню адекватних моделей пояснення сучасної ситуації в країні сприятиме розгляд теорії солідаризації в рамках конфліктологічної соціологічної традиції.

Метою статті є спроба пояснення сучасної ситуації в країні через теорії солідаризації в рамках конфліктологічної соціологічної традиції на прикладі Майдану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні міркування щодо феномену солідарності зустрічаємо майже у всіх представників цього напрямку від К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Зіммеля, до Л. Козера, Р. Дарендорфа та ін. Причому усі вони констатують наявність зв'язку між солідаризацією та конфліктом.

Свого часу К. Маркс та Ф. Енгельс дали соціально-економічне обґрунтування класової солідарності, проаналізувавши процес розподілу праці в капіталістичному суспільстві. Вони дійшли до висновку, що виникає конкуренція серед робітників, яка роз'єднує пролетаріат і призводить до більш сильної його експлуатації, а реакцією на це стають стихійні виступи, які поступово переходять у більш організовані. Ф. Енгельс писав, що робітники концентрують свої сили, щоб спільно виступати на захист своїх прав. Союзи робітників сприяють згуртуванню неорганізованої маси пролетарів, де вони «конститууються як клас для себе» [Маркс].

Так само і Г. Зіммель вважав, що соціальна солідарність посилюється конфліктом, який призводить до соціальної інтеграції. Конфлікт у суспільстві неминучий, і однією з його основних форм є конфлікт між індивідом і суспільством. Конфлікт, за Зіммелем, не завжди і не обов'язково призводить до руйнувань, а навпаки, може виконувати важливі функції збереження соціальних відносин і соціальних систем [Зіммель, 1994, с. 114-119]. Розвиваючи і уточнюючи ідеї Зіммеля, Л. Козер вважав, що конфлікт між групами сприяє зміцненню внутрішньогрупової солідарності та збереженню групи. Соціальний конфлікт, за Козером, це боротьба за цінності й претензії на певний статус, владу і ресурси. Козер обґрунтовує роль конфлікту у внутрішній згуртованості групи: вона зростає, якщо група вже достатньо інтегрована і якщо зовнішня небезпека загрожує всій групі і сприймається всіма членами групи як спільна загроза [Козер, 2000].

За Р. Дарендорфом формування колективної солідарності відбувається за умови, коли кожен член суспільства буде володіти широкими життєвими шансами. Надання захисту індивідам, розвиток в них почуття впевненості нерозривно пов'язані з необхідністю перегляду змісту цивільних прав і життєвих шансів [Дарендорф, 2002].

Цікаву версію взаємовпливу конфлікту і солідаризації у сучасних умовах знаходимо у А. Турена, який розглядає солідаризацію через суспільні рухи, що є типом колективної дії спрямованої на зміни. Він вважає, що суспільний рух – це одночасно культурно спрямована та соціально конфліктна дія деякого суспільного класу, що визначається позицією панування чи залежності у процесі присвоєння історичності, зокрема, тих культурних моделей інвестиції, знання, моралі, на які він самоорієнтований [Turner, 1967].

Викладення основних результатів дослідження. У сучасному розумінні поняття «соціальна солідарність» означає єдність переконань і дій, взаємодопомогу і підтримку членів соціальної групи, що ґрунтується на спільності інтересів і необхідності досягнення спільних групових цілей, спільну відповідальність, активне співчуття і підтримку чиїхось дій чи думок [Осипов, 2000, с. 488]

Слід також зазначити, що необхідність дослідження процесу поєднання солідаризації та конфлікту актуалізується в ситуації суспільної кризи. В соціології криза тлумачиться як різкий крутий перелом, важкий перехідний стан, коли існуючі засоби (механізми) досягнення цілей стають неадекватними, в результаті чого виникають непередбачувані ситуації і проблеми, для подолання яких потрібні нові моделі мислення і дії [Tonnie, 1988]. Загалом у кризових ситуаціях змінюються способи солідаризації, оскільки вони протікають на тлі неструктурованості, та неорганізованості соціуму.

Спробуємо надалі використати створені у межах соціології конфлікту теоретичні моделі взаємовпливу солідарності та конфлікту для аналізу реалій сучасного українського суспільства. Для цього ми оберемо ситуацію маніфестації конфлікту, уособленням якої став на кілька місяців Майдан, і розглянемо його, як кейс для дослідження.

Короткий аналіз динаміки розгортання конфлікту свідчить, що протести розпочалися як реакція на рішення владних структур призупинити процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і значно поширилися після силового розгону демонстрації. З того часу в ході постійних мітингів та протестів, виникає нове соціальне утворення – Майдан, яке стає виявом спільної конфронтації та способом ідентифікації протестувальників.

Для теоретичного осмислення феномену Майдану доцільно застосувати традиційну соціологічну метафору «соціального організму», запропоновану свого часу Г. Спенсером для опису суспільства [Crow, 2002]. За Г. Спенсером, подібність біологічного організму і суспільства проявляється наступним чином: 1) суспільство, як і біологічний організм, протягом більшої частини свого існування зростає, збільшується в об'ємі; 2) по мірі росту чисельності суспільства ускладнюється його структура, як і структура організму в процесі біологічної еволюції, 3) як у біологічному, так і в соціальному організмі диференціація структури його елементів

супроводжується аналогічною диференціацією їх функцій [Добреньков, 1994].

Отже, розглядаючи Майдан, як соціальний організм, ми можемо побачити, що його чисельність за рахунок людей, які приєднувалися та підтримували діяльність з початку Майдану активно збільшувалась, а його структура ускладнювалася. В кризовій ситуації, на тлі неструктурованості, та неорганізованості, люди почали самостійно об'єднуватися та створювати групи для спільної дії, що забезпечувало узгодженість у їх діях та виступах. В результаті виникла ціла низка підструктур, що підтримували функціонування цього утворення.

Соціальна солідарність виникла і посилювалася через конфлікт, який виник в суспільстві, та призвів до інтеграції всередині принаймні однієї з сторін конфлікту. Та зі згасанням конфлікту ця солідарність послаблюється та зникає. З виникненням нової конфліктної ситуації виникають інші солідаризаційні моменти з інших питань. Конфлікт між групами та наявність «спільного ворога» сприяє зміцненню внутрішньогрупової солідарності. Люди концентрують свої сили, щоб спільно виступати на захист своїх інтересів та прав та можливостей.

Щоб описати результати інтегративних процесів всередині Майдану звернемося до аналізу результатів експертного опитування представників громадських організацій на тему «Майдан і громадянське суспільство», здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» (ДІФ) на початку 2014 року [Прес-реліз ДІФ...]. Серед найбільш ефективних організацій, які діяли на Майдані, експерти назвали: Автомайдан, Демократичний альянс, Правий сектор, Громадський Сектор Євромайдану та «Євромайдан SOS». Крім цього активно себе проявили такі ініціативи як: Адвокати Майдану, «Варта в лікарні», Самооборона Майдану, Жіноча сотня, Психологічна служба майдану, Вільний університет майдану та Групи з підтримки постраждалих, які весь час надавали допомогу тим, хто її потребує.

В Майдані, як соціальному організмі диференціація структури його елементів супроводжувалася аналогічною диференціацією їх функцій. Так за харчування відповідала Кухня Майдану, яка готувала весь час їжу. За охорону відповідали: Самооборона Майдану, об'єднання Афганців та звичайні люди, які в кризових ситуаціях приїздили та допомагали. За інформування про потреби та проблеми відповідали: «Євромайдан SOS» та

численні об'єднання людей в соціальних мережах. Представницьку функцію виконували Автомайдан, Демократичний альянс, Правий сектор, Громадський Сектор Євромайдану та численна кількість небайдужих людей. За лікування постраждалих відповідала Медична та Психологічна служби Майдану.

Як ми бачимо, Майдан можна представити у вигляді соціального організму зі своєю структурою та функціями, який виник як реакція на конфліктну ситуацію та почав жити своїм життям. Структурними елементами цього організму стали люди, об'єднані протистоянням та бажанням щось змінити. Їх об'єднала солідаризація спільної дії.

За результатами трьох опитувань проведених на Майдані ДІФ та Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС)¹ учасниками подій стали зовсім різні люди за віком, рівнем освіти та професією [Прес-реліз ДІФ]. Переважну більшість Майданівців становили чоловіки, середній вік – 37 років, у більшості з вищою освітою, за родом діяльності спеціалісти, підприємці та робітники (табл.1).

Таблиця 1. Соціально-демографічні характеристики учасників Майдану

	Майдан-мітинг	Майдан-табір	Майдан-Січ
<i>Стать</i>			
Чоловік	57,2	85,1	88,2
Жінка	42,8	14,9	11,8
<i>Вік</i>			
15–29 років	38	34,1	33,2
30–54	49	52,0	56,0
55 років і старші	13	13,9	10,8
<i>Освіта</i>			
Неповна середня	0,8	2,2	4,3
Середня (загальна і спеціальна)	22,1	38,9	43,1
Незакінчена вища (студент)	14,4	10,3	9,5

¹ Перше було проведено під час мітингу 7-8 грудня 2013 року (Майдан мітинг), друге опитування людей які стаціонарно проживають на Майдані 20 грудня 2013 року (Майдан табір) та третє опитування теж стаціонарного майдану 3 лютого 2014 року (Майдан Січ).

Вища	62,7	48,7	43,1
<i>Рід занять</i>			
Керівник (заступник керівника) підприємства, установи, підрозділу	8,0	4,2	4,5
Спеціаліст (з вищою або середньою спеціальною освітою)	39,5	21,7	26,7
Працівник правоохоронних органів, військовослужбовець	1,4	2,7	3,0
Підприємець (бізнесмен)	9,3	12,3	17,4
Службовець зі складу обслуговуючого персоналу (без спеціальної освіти)	2,4	2	4,2
Робітник	6,7	14,4	15,2
Сільськогосподарський робітник, фермер	0,6	1,9	2,9
Учень, школяр	0,4	1,1	—
Студент	13,2	10,1	6,2
Непрацюючий пенсіонер	9,4	11,2	7,4
Домогосподарка	1,5	0,1	0,3
Не маю постійного місця роботи, але підробляю за нагоди у різних місцях	3,1	8,5	4,5
Тимчасово не працюю і не маю джерел доходу	2,4	7,7	8,5
Інше	2,3	2,1	0,2

Солідарність доцільно поділяти за мірою інтеграції на 2 види: 1 – в середині цієї спільноти і 2 - населення в цілому за ставленням до цієї спільноти. Майдан виступає як соціальний організм, відносно якого можна розглядати питання солідарності і об'єднуючих моментів тих людей, які є його частиною всередині, а також ставлення до нього і солідарність з ним, як з цілісним утворенням ззовні.

Слід відзначити високу солідаризацію з Майданом його соціального оточення. Йдеться про різноманітну допомогу, яка надходили від звичайних людей (надання матеріальної допомоги грошима, ліками та їжею, а також надання житла та можливості помитися та відпочити мітингувальникам). Майданівці об'єдналися на основі солідарності спільної дії, також це підтримувалося іншим не менш важливим фактором - зовнішнім оточенням – мірою толерантності ставлення до майдану інших людей.

Важливою складовою прояву солідарності населення є спільність ідей, поглядів та інтересів. Спробуємо умовно розглянути індикатори прояву солідарності від учасників Майдану до населення загалом по Україні.

Для оцінки спільності ідей, поглядів та інтересів можна умовно застосувати індикатор самопрезентації учасниками мотивів їх виходу на Майдан. В трьох опитуваннях проведених на Майдані ДІФом та КМІСом респондентам було запропоновано ряд мотивів серед яких потрібно було вибрати три найголовніші мотиви [Прес-реліз ДІФ]. Найбільш об'єднуючими, значимими були наступні: жорстокі репресії влади проти учасників протестів та такий загальний мотив, як «прагнення змінити життя в Україні». На третьому та четвертому місцях виявився: відмова Віктора Януковича від підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом та прагнення змінити владу в Україні (табл. 2). Отже учасники майдану виявили спільність своїх мотивів та думок з цієї ситуації та проявили солідарність.

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання «Що спонукало Вас вийти на Майдан?»*

Мотиви виходу	Майдан-мітинг	Майдан-табір	Майдан-Січ
Жорстокі репресії влади проти учасників протестів	69,6	69	61,3
Відмова Віктора Януковича від підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом	53,5	40	47,0
Прагнення змінити життя в Україні	49,9	36,2	51,1
Прагнення змінити владу в країні	39,1	38,9	45,6
Згортання демократії, загроза диктатури	18,9	13,7	17,5
Небезпека, що Україна вступатиме у Митний Союз і взагалі поверне до Росії	16,9	14,4	20,0
Солідарність зі своїми друзями, колегами, родичами, які теж на Майдані	6,2	4,1	3,7
Заклики лідерів опозиції	5,4	6,7	2,8
Бажання помститися владі за усе, що вона коїть в країні	5,2	9,6	9,8
На Майдані весело і цікаво	2,2	1,2	0,4
Гроші, які мені заплатали (чи обіцяли заплатити)	0,3	0,2	0,0

*Респонденти могли обрати водночас не більше трьох варіантів відповідей.

На цих же засадах активного співчуття певним ідеям та думкам ґрунтується і прояв солідарності населення з тими, хто перебував на Майдані. На першому місці серед мотивів прийти на майдан стали жорстокі репресії влади проти учасників протестів, так само і загал, побачивши події з побиттями та знущаннями виступив на підтримку мітингувальників на майдані.

По мірі усвідомлення близькості та розгортання інтегрованості однієї спільноти в іншу, міра солідаризації стає сильнішою чи слабшою. Київ є частиною спільноти Майдану і ставлення киян до майдану більш позитивне ніж населення України загалом. Так, за результатами опитування жителів міста Києва проведеного соціологічною групою Research & Branding Group, підтримувало Євромайдан 64% жителів міста Києва, не підтримувало – 26% [Прес-реліз R&B Group].

Водночас за результатами загальнонаціонального опитування проведеного ДІФ та Центром Разумкова в грудні 2013 року 50% населення України підтримувало події, які відбуваються на Майдані з них 32% повністю були солідарні з цими протестами та 18% їх підтримувало [Прес-реліз ДІФ].

Висновки. Розглянувши Майдан як форму прояву солідарності, можна стверджувати, що теоретично прописаний в конфліктологічних теоріях взаємовплив процесів конфлікту та солідаризації добре описують сучасну ситуацію в українському суспільстві. На прикладі Майдану можна побачити дію таких процесів як концентрація сил з метою спільного виступу на захист своїх прав (Маркс та Енгельс), посилення соціальної солідарності конфліктом, що призводить до соціальної інтеграції (Зіммель), боротьбу за цінності та зростання внутрішньої згуртованості групи в умовах зовнішньої небезпеки (Козер), розвиток почуття впевненості, пов'язаний з необхідністю перегляду змісту громадянських прав і життєвих шансів (Дарендорф), суспільний рух самоорієнтований на нову історичність (Турен).

Водночас, створений кризовою ситуацією новий соціальний організм, мірою розвитку конфлікту трансформується з Майдану-мітингу у Майдан-табір, а згодом у Майдан-Січ, і зрештою, в результаті вирішення головних проблем протистояння, поступово втрачає свою актуальність та саморуйнується. Водночас його утворення і функціонування стає каталізатором зародження нового суспільного капіталу та нових громадянських практик, які набувають нових форм в умовах нових

соціальних викликів та конфліктів. Проте навіть попередній аналіз випадку консолідації населення в конфліктних, кризових ситуаціях на прикладі Майдану показує, що українське суспільство має внутрішній потенціал для об'єднання та самоорганізації в критичних ситуаціях.

Д ж е р е л а:

Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Пер. с нем. – Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002.

Зиммель Г. Человек как враг // Социологический журнал. – 1994. – № 2.

Козер Л. Функции социального конфликта. – Москва : «Идея-Пресс». 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prometeus.nsc.ru/contents/books/coser.ssi>

Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, тома 1-39. Издание второе. – Москва : Издательство политической литературы, 1955-1974 г.г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kpu.ua/marx_engels_pss/

Прес-реліз експертного опитування Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» (5-14 лютого 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/maidannja-ekspertiv.htm

Прес-реліз компанії Research & Branding Group (10-14 грудня 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/8844/>]

Прес-реліз опитування Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічної служби Центру Разумкова (20- 24 грудня 2013 року).

Прес-реліз Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» опитування «Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/vid-maidanu-taboru-do-maidan.htm

Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г. В. Осипов. – Москва : Издательство НОРМА, 2000.

Тексты по истории социологии XIX-XX вв. Хрестоматия / Сост. и отв. ред. д.ф.н. В.И. Добренко, к.ф.н. Л.П. Беленкова. – Москва : Наука, 1994.

Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. – Москва : Научный мир, 1998.

Урсуленко К. Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис. – 2009. – № 1.

Crow Graham. Social Solidarities: Theories, Identities, and Social Change, Issues in Society // Buckingham. – Philidelphia : Open University, 2002.

Turner Ralph H. Types of Solidarity in the Reconstituting of Groups // Pacific Sociological Review 10 (2), 1967.

Tonnies F. Community & Society // New Brunswick. – New York : Transaction Books, 1988.

I. Ilchuk. Specificity of Solidarity in Crisis Situations: by Way of Maidan Example.

The article analyses the problem of solidarity in crisis situations by example of Maidan. This article demonstrates efficiency of the major theoretical approaches to understand solidarity, which were worked out in conflictological sociological tradition for the analysis of contemporary Ukrainian society. Key motives of solidarity within the community of Maidan and solidarity with the population of country were defined on the basis of empirical data.

Keywords: *solidarity, process of solidarity, crisis, conflict, self-organization.*

УДК 316.77

К. М. Коган

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЕЛЕМЕНТ НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто умови виникнення, поширення і використання соціальних мереж у формуванні нового соціального середовища здійснення соціальних зв'язків. Аналізуються властивості соціальних мереж та їх вплив на сучасне суспільство. Доведено, що у контексті розвитку системи соціальних комунікацій роль соціальних мереж передбачає як консолідацію нових видів ефективної віртуальної комунікації у суспільстві, так і фрагментацію соціального віртуального середовища, а також руйнування традиційної лінеарності суспільних зв'язків.

Ключові слова: *соціальна мережа, соціальне середовище, соціальні зв'язки, система соціальних комунікацій.*

Актуальність теми зумовлена нагальною потребою дослідження особливостей соціальних мереж як типу соціальних структур, що утворилися в результаті розвитку електронних соціальних комунікацій.

У соціології, як ні у жодної іншої науки, є широкі можливості дослідження впливу соціальних Інтернет-мереж на розвиток суспільства, і можливі та актуальні наслідки цього впливу. Починаючи з другої половини 90-х років ХХ століття, нові інформаційні та комунікаційні технології